

TÖRÖK GÁBOR

Egy Medália fényessége

„A költeménynek nem árt a megszerzett világosság. Inkább gazdagítja” – hirdeti bolcsen Roger Caillois¹. Ő aztán megbízható forrás: fiatal korában maga is szürrealista volt. József Attila **Medáliáit** máig sem gazdagítja a hiteles értelmezés kivívott világossága. Nincs mit csodálkoznunk ezen: valóban nehéz versek² ezek. Az avantgardista izmusok lírai vívmányait teljesen sajátjává hasonító alkotó vizsgamunkája ez a ciklus, de jövődől óriás-költészetének motívumkincstára és kapuja is.

1929. február 17-én jelent meg a Nincsen Apám Se Anyám kötetben a teljes sorozat. Jelentőségét – alig egy hónappal később – akkoriban elsőnek és egyedül Zelk Zoltán ismerte fel: a kötet legkiemelkedőbb részének tartotta, vallotta, hogy „Itt bontakozik ki legigazabban József Attila költői egyénisége, s formaművészete is itt a legtökéletesebb”³. Egyébként kortársai fanyalogva fogadták ezeket a verseket, elvbarátai a fejüket csóválták, mások csupán szürrealizmust láttak bennük. Még a jószándékú Jankovich Ferenc is azzal csúfolta József Attilát, hogy a **Medáliák** „franciasaláta”, és lényegüket félreértve ma is „önfeledkezőnek, gondtalannak, játékosnak, szinte maguktól valónak” véli őket⁴. Még szigorúbb Füst Milán véleménye róluk 1935-ben: „felelőtlenül versel”⁶. Fölharsan a gyalázkodás is – Szegeden. Egy helyi folyóirat szerint „medáliát érdemel az a szerkesztő, aki az efféle 'Medáliákat' közölni meri.”⁷ Akad irodalomtörténész, aki még a felszabadulás után is költői zsákutcát lát a ciklusban: azt érzi ki belőle, hogy „a költő egy lényegében szubjektív-idealista művészi eljárás mód hatása alá került.”⁸ Én azt hiszem, hogy a filozófiai eltévelyedés inkább a költő némely olvasójára jellemző. Legutóbb például így vélekedik Balogh László: „A **Medáliákban** kísérletezi ki (a költő) azt a verstípust, amelyet nem magyarázza önmagát, s amelyet magyarázni sem lehet. Amelyet meg kell érezni...”⁹. Meg kell érezni? Nem lehet magyarázni? Mi ez, ha nem az értelem, az emberi megismerés fegyverletétele? Tán a művészi megismerésnek semmiféle ekvivalense sincs és nem is lehet a fogalmi gondolkodásban? A tudat világát ilyen áthidalhatatlan szakadékok osztják több részre? A világ anyagi egységét sem vallhatja, aki a tudatot így szétszaggatja.

Vivere non est necesse: navigare necesse est! A nehéz feladatba fogó verselemző számára ez azt jelenti, hogy akár bele is fulladhat a tévedésekbe, de akkor sem mondhat le az alkotás értelmi megismeréséről, megfejtéséről. De ne csak deduktív módon érveljünk az ilyen – napjainkban sajnos gyakori – esztétikai agnoszticizmus ellen! Hogy a **Medáliák** megfejthetők, már az eddigi elemzési gyakorlat is igazolja!

A szűkebben vett tizenkét tételes ciklus mellett vannak még ebből az időből más olyan nyolc-tizenkét soros költemények is, amelyeket Németh Andor indokoltan nevez szintén medáliáknak. Allítja, hogy e sűrített, „komprimált versek” mögött „Valóság van... bár elvarázsolva. Egyik-másik **Medália** már azzal is utal arra, amit művészetté ötvözve megsemmisített, vagy legalább is elakart, hogy (mint a kubista festők, akik üvegpapírt, drótot tesznek színeik közé) szándékosan benne hagy verseiben egy-két nyers tény, megszüretlen valóság.

elemet. Néha csak egy nevet. Ilyen az a verse is, amelynek ezt a címet adta: Németh Andor".¹⁰ S a címzett aztán teljesen megnyugtatóan fejt meg e „megszüretlen valóságalem”-ből kiindulva a költőileg áttettek is:

Egy nagyon tiszta vízcseppet
dörgöljetek a szemire...

(József Attila: Németh Andor)

E két sorhoz például ezt a glosszát fűzi: „Akkor és még sokáig rajtam ült a Fekete kolostorban töltött esztendőék emléke... Őt év magában nem nagy idő – a börtönfalak között ötvennek számított. Mikor letelt, s világgá széledtünk – csüggedt aggastyánok érzületével tértünk vissza az életbe... Dermedt közömbösségbe temetkeztem, érzéketlenségnek is lehet minősíteni. A közöny vastag, áttörhetetlen gyöngyházkéregként vett körül. Egyszer szóvátetem Attila előtt, hogy nem tudok sírni. »Az a te nagy bajod« – bólintott. »Ha sírni tudnál, megkönnyebbülnél. Nem tudod kisírni, nem tudod kijajongani a fájdalomadat...«¹¹ – A kép tehát azt mondja: adjatok nagyon tiszta vízcsepp-könnyeket a sírni nem tudó szenvedőnek.

Igen, a verset így kívülről – úgy is – magyarázzuk; de ma már a strukturalisták is tudják, hogy a műalkotás autonómiája semmiféle vonatkozásban sem lehet valami korlátlan, valami abszolút önállóság. Ha a vers mélyébe ez az út vezet, és ha nem akarunk megrekedni valami ellenszenves és kártékony esztétikai agnoszticizmusban, akkor el kell indulnunk a Németh Andor vágta ösvényen. Erre ösztönöz bennünket József Attilának lírai hitelességigénye, melyet szinte csak Arany „epikai hiteléhez” hasonlíthatnánk. Méltán mondja erről a lírai hitelről a költőt búcsúztatva Ignó Pál: „Hogy hazugság szép lehet, ezt egyszerűen nem hitte el. Dogmatikusan ragaszkodott a való tényekhez – egészen addig a fokig, ahol a tények látszata is megszűnik, s kezdődik a sejtetem... Kóklerek tartotta az olyan költőt, ki a kedvesét a hangulat vagy a rím kedvéért szökének dalolja, holott a valóságban barna. Ő, bármilyen vadul száguldott képzelet, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz, melyről fejlesztés terhe mellett kell számot adnia. Ha életírói azt olvassák versében, hogy édesanyjának a háború vége felé csirkét szerzett, de mire elvitte neki, holtan találta őt, akkor fogadják el nyugodtan a leghitelesebb adatnak. Ha valahol azt írja, hogy hazafelé menet nézte a jázminokat, akkor merget vehetnek rá, hogy nem orgonák voltak. Nem lényeges? Lényeges, hogy ő lényegesnek érezte.”¹²

Erről a lírai hitelről tanúskodik a ciklus mindeddig figyelmen kívül hagyott címe is, noha azóta szinte műfaji megjelöléssé is vált. Mit jelent a **medália**? További fontolgotas nélkül értsük úgy, mint a hajdoni szegedi cikkíró, tehát – főként katonai – kitüntetésnek, általában mellen viselt érdeméremnek? Valóban ez ma a szónak, ha nem is az egyetlen, de a fő jelentése. Azonban ha belelapozunk kitűnő Értelmező Szótárunkba, találunk egy másik jelentést is. A ritkább, irodalmiasabb használatban jelenthet a **medália** aranyból készült kis tokot, amelyben **arckép** vagy más **emléktárgy** van. Ha egy kicsit tovább böngészünk szótárunkban, a **medalion** címszó után is megvan e két jelentés, de már fordított sorrendbe: 1. „nyak- vagy óraláncra akasztható, rendszerint kerek vagy ovális alakú képcske, illetve olyan tokocska, amelyben apró emléktárgyakat hordanak; 2. érem, érdemérem”. József Attila életművének lírai hitele általában, Németh Andor fejtegetései és elemzései pedig konkrétan arra utalnak, hogy e versmedáliák is emléktárgyakat hordozó aranytokocskákat. Belefér ebbe a kis tokba például egy érdekes zárványú borostyánkő is – éppúgy, mint ahogy a 8. **Medália** csillantja meg:

Borostyánkőbe fagy be az ügyész,
fekete frakkban guggolva kinéz...

Meglepő, hogy ezt az önként adódó **Medália–medalion–borostyánkő** összefüggést mind-
eddig csak Fövényné sejtette meg a kutatók közül.¹³

Elismerhetjük: ha az emlékdarabkák, a kulcsfontosságú valóságvonatkozások minden esetben annyira személyes jellegűek volnának, mint a Németh Andor-versben, akkor a ciklus talányait csakis a költő közeli hozzátartozói, bizalmas barátai fejthetnék meg. Azonban ezek a vonatkozások korántsem mindig ennyire egyéniek: nincsenek okvetlenül elzárva az utókor elől. Ha megtaláljuk őket, a **Medáliák** aranya megcsillan a fényben. Ezzel a meggyőződéssel vesszük most szemügyre a Tizenegyediket:

Huszonhárom sirály sétál,
jászpiskorona fejükben,
sárga dinnyét edegélnek,
új hold süt a balkezükben.

Huszonhárom kölyök császkál,
csámpás sityak a fejükben,
görögdinnyét szürcsölöznek,
új nap lángol jobbkezükben.

Ami eddig erről a **Medáliáról** elhangzott, igen kevés. Bori Imre szerint: benne népiesége jelenik meg egy olyan szürrealista képsorban, amely a költőnek egy szebb, dolgosabb, szelídebb jövődöbe vetett bizalmát sugározza.¹⁴ Balogh László úgy látja, hogy a népi képzelet alkotta mesevilág egységes jelképrendszere segít közel e nyolc sor mondanivalójához; a vers nem magyaráz, hanem az azonos képzettsítésre, a szemléletbeni azonosulásra, tehát a költő és a kollektívum tökéletes érzelmi, értelmi harmóniójára épít.¹⁵ Szívesen olvastuk volna, hogy azzal a népi jelképrendszerrel hogyan fejti meg Balogh a vers titkát, de ezzel adósunk maradt. Aligha véletlenül! Aki nem lép ki a vers világából a valóba, hogy megkeresse a már említett valóságmolekulát, az a hiteles–tárgyilagos értelmezésig nem jut el.

A vers kulcsa egy számnév: a **huszonhárom**. Nem tartozik a „babonás számok” közé, mint a 3, 6, 7, 9, 12, 13, 24, 66, 70, 77, 99 stb. Ezek helyetti használata csak olyan groteszk fogás volna, mint Füst Miláné, akinek versében „Az országúton néhány misztikus lovas, nem is három, de négy király” vonul? Vagy talán a bakanótának „huszonegy, huszonkettő, huszonhárom”-ját visszhangozza? (E sorozat nyilván a kézigránátdobás gyakorlásából jutott a dalba). Ezt sem hinném. A megoldást óvatos kérdés formájában R. Hutás Magdolna veti föl: „miért **huszonhárom** király sétál a **Medáliák** egyik sorában? Lehet, hogy azért, mert a költő ezt a verset 1928-ban írta, s akkor 23 éves volt?”¹⁶ Bátran bólinthatunk: így van! József Attilától nyilván függetlenül is előfordul, hogy a költő éveinek száma beleszövődik a vers képeihe. Vasy Gézának, fiatal egyetemista költőnknek „Huszonöt” című és épp Medália-szerű nyolcsorosa így kezdődik:

Huszonöt farkas kisér,
huszonöt bunda vállamon,
a késem a kezemben,
a harcot vállalom.¹⁷

Nyilvánvaló, hogy Vasy Géza – egykori kedves tanítványom – verse indításában **huszonöt esztendejére, korára** utal; éppúgy, mint József Attila a **huszonhárom**-mal.

Ez a **huszonhárom** más-más jelzett szóval, de ott áll mindkét verszak élén. E kettőség része a két strófában azonnal szembeötlő, szinte merev következetességű párhuzamnak. A második az elsőnek elő- és utóisméltésekkel (ana- és epiforákkal) átszótt, mondat-szerkesztésében, szórendjében azonos párja.¹⁸ Összevonásukból a következő képlet adódik:

Huszonhárom + főnév₁ + ige₁ I képzővel,
melléknév₁ + főnév₂ + **fejükben**,
melléknév₂ + **dinnyét** ige₂ + gyakorító képző + **nek** rag,
új főnév₃ + ige₃ + melléknév₃ + **kezükben**.

Megjegyzések a képlethez:

A **jászpiskorona** mai helyesírásunk szerint inkább külön írandó.

Ma a **sárga-** és **görögdinnye** egyaránt egybe van írva.

Ma a **bal** és **jobb kéz két-két** szóba írandó!

A képlet kövérral szedett állandói közül ismerjük már a számnév valóságvonatkozását. A **fej** és **kéz** nyilván a költő **tudata**: gondolkozása, érzelmei, akarata, képzelete, látomásai és **tevékenysége**, tettei, élete gyakorlata. A **dinnye** jelzi a képek háttérében a **nyarat**, amely még mindig metafora. Tovább fejte a lírai én életének kiteljesedését, terméshozó évodát, de talán szenvedélyektől felforrósuló szakaszát is képesíti. Változatlan, eredeti jelentésében csak az **új** marad meg.

De a képlet változó párjai is megérdemlik a vizsgálatot: tehát a **király-kölyök**, a **jászpiskorona-csámpás sityak**, a **görögdinnye-sárga dinnye**, a **hold-nap**, a **süt-lángol**, és a **jobb-bal** (kezük). Közülük a **nap-hold** a kulcsa a többinek. A huszonhárom év királyai a

holdat tartják kezükben, kölykei pedig a napot? Akkor ezek a költő esztendeinek éjszakái, amazok meg a nappalai. De ez is csak közelítés. Tovább fejtve: a királyéjek az álom, az öntudatlan lét, a látomások világa, a kölyök–nappalok pedig az ébrenlété, a valós, gyakorlati életé. A fent idézett **fej–kéz** párost kiegészítő képelemek ezek. Az első strófa tehát az álom élményeinek és irreális cselekedeteinek a tételle, a második az ébrenlét öntudatát és tevékenységét kapcsolja össze.

Megerősít e meggyőződésünkben egy másik párhuzamos képpár: a királyok **jáspis koronája** és a kölykök **csámpás sityakja**. A dinnyeeddegelő királyok nem fenség és hatalom hordozói (vagy legalábbis nem valószerű hatalomé), inkább meseszerűek kéttucatnyi seregülésükben, és még inkább azok jáspiskő koronájukkal, melyről nyugodtan beválthatjuk, hogy az aranynál kereskedelmileg jóval értéktelenebb anyagból faragta a költő. Hangulati értéke azonban sokkal magasabb az aranyénál: a **jáspis** (vagy **jáspisz**) babonás kő, a régiek nagy becsben tartották, hittek gyógyító erejében, pókok, skorpiók és hideglelés ellen talizmánul viselték. Benne van-e a jáspisnak ez a babonás hangulata a tizenegyedik Medáliának? A költő nővére úgy érzi, hogy az egész ciklusból boszorkánysugallatos hangulat árad. Gyermekéveikből főlidéz a külvárosi bérház kuruzsló jósnőjének az alakját, aki mindhárom testvére mélyen hatott: „...abbahagytunk minden barátokozást a többi gyerekekkel, kerültünk mindenkit, mint akiket megbabonázott a ház boszorkánya. Csak egymással éreztük magunkat jól, a mi elvarázsolt világunkban. Tudtuk – és csak mi tudtuk –, hogy a közönséges világ mögött van egy másik is; ebben az emberek, állatok, tárgyak szerepe és egymáshoz való kapcsolatuk egészen más; új neveket találtunk hát a számukra (így!). Mi hárman **püngrüccök** voltunk, de új, másoknak érthetetlen szavakkal jelöltük a kutyák, székáldbak, tányérok, rongyak, meg egyéb holmik csak általunk ismert **másik** lényét is. Nyakig merültünk a titkokba, a mi titkainkba. Jó érzés volt, s talán ez tette elviselhetővé azt az állandó félelmet, amit Mészárosné (a jósnő) kísérteties tevékenysége keltett bennünk. Nem tudom, így van-e – én így hiszem –, a **Medáliák** ebből a rég elsüllyedt, elvarázsolt gyermekvilágból hajtottak ki, a rég elfelejtett **püngrücc** lelke szólal meg Attila szavaival...¹⁹

A hideglelés víziók elleni talizmánkoronával szemben: mi a **csámpás sityak**? Nincs itt lehetőségem rá, hogy a többi Medáliának: a négyesnek, hatosnak, hetesnek, nyolcasnak és a csonka utolsóknak forradalmi utalásait analizáljam, mégis megkockáztatom, hogy nem más, mint a frigiai süveg, a jakobinus sapka – távoli utalással esetleg a kuruc fővegre is. Nem eléggé valószerű? Mi másért csap a kölykök fejére a lírai hitelet annyira kényesen őrző költő a dinnyéelelő nyárban sityakot? Tévedés ne essék: nem akarok én ebbe belemagyarázni valami utclást a proletárforradalomra. De igenis e kontrasztos képből benne látom az életben bízó, egészséges szívű gyermekember lázadó gesztusát. Ezzel tulajdonképpen rá is tértünk arra a kérdésre, hogy az álmok és a valóság, a belső és a külső élet, a képzeletbeli és a gyakorlati tevékenység pólusai közt hol áll, hogyan dönt a lírai én.

„Notre nuit meilleure que nos jours” (Nappaljainknál jobb az éjszakánk) – hirdeti már címével is Paul Eluard verse 1942-ben, amikor a költő már rég összeforrasztotta szürrealizmusát harcos, aktív kommunista meggyőződésével. József Attila 1928-ban épp maga mögött hagyta a szürrealizmust, s e kaland²⁰ után bár még nem érkezik haza a pártba, az ellenkezőjét vallja: a csámpás sityakú kölykök erősebbek, mint a jáspiskoronás királyok. A királyok gyengébb–ügyetlenebb **bal** kezében csak a halvány **hold süit**, a sárgadinnye; a kölykök izmos **jobb** kezükben tartják a **lángoló napot**, ama izzó piros és a sárgánál jóval nagyobb görögdinnyét.

Ezzel a döntéssel van összefüggésben és összhangban a versforma megválasztása is. A tizenegyedik a Medáliák közt az egyetlen, amely a hangsúlyos nemzeti verselésben, felező ösi nyolcasban hangzik föl. Ennek a formának a konkrét jelentéstartalomtól függetlenül is – és azzal vagy összhangban, vagy ellenkezésben – van valami olyan népi, dalszerű hangulata, amely eleve cáfolja az elégikus vagy ódai hangot, s e népi dalszerűségében természetes, egészséges hangulatot óraszt. El lehetne-e képzelni dekadens verset ösi nyolcasban. Az álmok hideglelését nemcsak a jáspiskő, hanem a vers ritmusa-muzsikája is távoltartja.

De még másképp is dönt a költő: a strófák sorrendjével! Két sarkalatosan szembenálló tétel közül a második helyen álló kap nyomatékot. Ezért nincs igaza Balogh Lászlónak, aki József Attila Két hexameterében:

Miért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis.
Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgyis.

ugyanannak az „etikai telítés nélküli magatartásnak egyformán groteszk színét és fonákát” (így!) látja.²¹ Hiszen eszerint a két sort nyugodtan föl is cserélhetnénk... Nem! Ahogy már Balogh előtt megírtam²², a költő két felfogást állított szembe, és választott is közöttük: a másodikát választotta. Választott a tizenegyedik Medáliában is: költő létére is a gyakorlat nappalát, napos örömeit választotta, helyezte az álmok fölé. De míg a tisztesség és tisztességtelenség kizárja egymást, éj és nap, álmodozás és tevékenység, tudattalan és eszmélet kiegészíti-föltételezi. A költeményben a kölykök földhöz tapadt valóságossága teszi valóssá a királyokat is, akik kézből eszik a dinnyét, és a királyok jaspiskoronás csapata meszeszerűvé varázsolja a suhancok raját is. Összetartoznak, mint a sokféle párhuzam két-két oldala.

A tizenegyedik Medáliának csak a képrendszerét elemeztük. Ezzel a vers elemzése nem fejeződik be; általában a verselemzést nem is lehet befejezni. Nem tartalmatlan szerénykedés, hanem a meggyőződés mondatja velem, hogy a műalkotás művészi üzenet-tartalma kimeríthetetlen. József Attilát idézem: „a mű közvetlen egyetemesség, vagy szem előtt tartva, hogy belsejében kimeríthetetlen, határolt végtelenségnek is mondhatjuk.”²³ Ez a fenti magyarázat igazában csakis akkor jó, ha nemcsak meggyőzi az olvasót, hanem továbbkommentálásra ösztönöz. Alig szólunk a két versszak állandóinak és változóinak szimmetriáról, semmit groteskségéről, semmit én-telenségéről stb., stb.

Szándékosan nem firtattuk „szürrealizmusát”. Szürrealista-e a Tizenegyedik? Ha a szürrealizmus: az automatikus írás, a tudat ellenőrzését programszerűen kizáró alkotói módszer, akkor nem az! Ha a szürrealizmus: a képek véletlen, esetleges, alogikus kapcsolásáért kardoskodik, akkor nem az! Ha a szürrealizmus a tudattalan, az álom fensőbbiségét hirdeti az öntudattal szemben, akkor nem az!

JEGYZETEK

1. A költészet packázásai. Modern Könyvtár. Bp. 1966. 118. – 2. L. pl. Komlós Aladár: József Attila összes művei 1–2. kötet. Ismertetés. A MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. 3:420. – 1953. – 3. Zelk Zoltán: József Attila: Nincsen apám, se anyám. Munka 2:6 sz. 190–1. – 1929. márc. – 4. Bori Imre: A Tiszta szívvel-től a Medáliák-ig. Adalékok József Attila költészetének egy szakaszához. Klny. a noviszádi Bölcsészeti Kar évkönyvéből (6. köt. 1961.) 20–22. – 5. Jankovich Ferenc: A magam emberségéből. Bp. 1967. 218, 221 – 6. Füst Milán: Emlékezések és tanulmányok. Bp. 1967. 494. – 7. Idézi Gáspár Zoltán: A költő és a köztudat. Magyar Csillag 2:13. sz. 383. – 1942. dec. 1. – 8. Fővény Lászlóné: József Attila. Bp. 1953. 60. – Fővényné újabb tanulmánykötetében mintegy helyesbíti a szürrealizmusról alkotott régi véleményét (Tükör és prizma. Bp. 1968. 266–84).
9. Balogh László: József Attila. Bp. 1969. 46. – 10. Németh Andor: József Attila. Bp. 1944. 77–81. – 11. I. m. 79–80. – 12. Ignotus Pál: Költő és halál. Szép Szó 6:1. sz. 61. 1938. jan.-febr. – 13. I. m. 61. – 14. I. h. – 15. I. m. 47. – 16. R. Hutás Magdolna: József Attila stílusa jelzői tükrében. Stilisztikai tanulmányok. Bp. 1961. 450. – 17. Universitas '68. Bp. 1968. 115.
18. A legújabb irodalomból: Petőfi S. János: Műelemzés – strukturalizmus – nyelvi struktúra. Kritika 6:10. sz. 25–6. (1968. okt.); Uő.: Új Symphosion 47. sz. 25 (1969. március); Roman Jakobson és Peter Kolakidész: Grammatikai képalkotás Kavafisz „Emlékezz, test” című versében. Uo. 26–8. – 19. József Jolán: József Attila élete. Harmadik kiadás. Bp. 1947. 44–5. – 20. Vö. Bori Imre i. m. – 21. Balogh László i. m. 167. – 22. Török Gábor: „A líra: logika” Bp. 1968. 167–8. – 23. József Attila Összes Művei. Bp. 1958. 3:48.